

Między patriotyzmem a nacjonalizmem

Przedruk i rozpowszechnianie
tej publikacji **w całości** dozwolone
wyłącznie za zgodą CBOS.
Wykorzystanie **fragmentów**
oraz danych empirycznych
wymaga podania źródła

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku 14 stycznia 2016 roku

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Świętojerska 5/7, 00-236 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

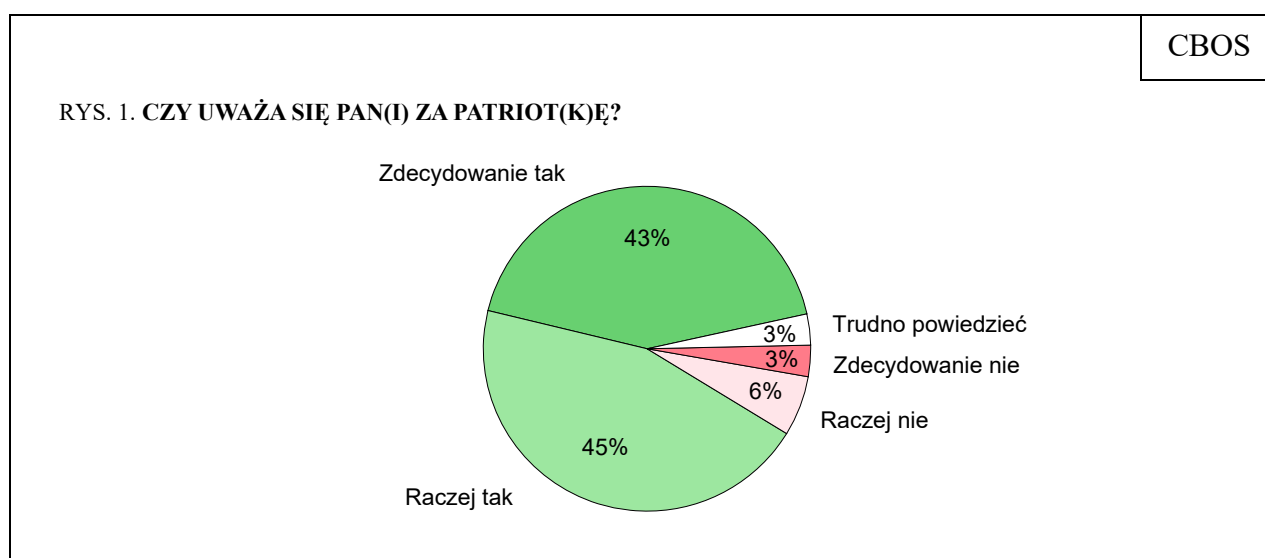
SPIS TREŚCI

Przynależność narodowa jako źródło dumy i wstydu	1#
Rozumienie patriotyzmu.....	6#
Przejawy patriotyzmu	9#
Poparcie dla postaw o charakterze nacjonalistycznym.....	11#
Poparcie dla ruchów narodowych.....	14#
Patriotyzm a nacjonalizm	17

Polacy w zdecydowanej większości uważają się za patriotów. Pytanie, jak obecnie rozumieją patriotyzm i w czym przejawia się ich przywiązanie do ojczyzny? Czy temperatura uczuć narodowych zmieniła się w ostatnich latach? Odpowiedzi na te pytania staraliśmy się uzyskać w październikowym badaniu¹, w którym respondenci pytani byli m.in. o to, czy i jak często odczuwają dumę i wstyd ze swojej przynależności narodowej, w czym – ich zdaniem – przejawia się patriotyzm oraz które z zachowań mogących stanowić przejaw patriotyzmu są im bliskie. W tym samym badaniu pytaliśmy także o różnice między patriotyzmem i nacjonalizmem oraz o stosunek do różnego rodzaju stwierdzeń mogących stanowić – w różnym stopniu – przejaw postaw nacjonalistycznych. Interesowało nas również nastawienie Polaków do ruchów narodowych.

PRZYNALEŻNOŚĆ NARODOWA JAKO ŹRÓDŁO DUMY I WSTYDU

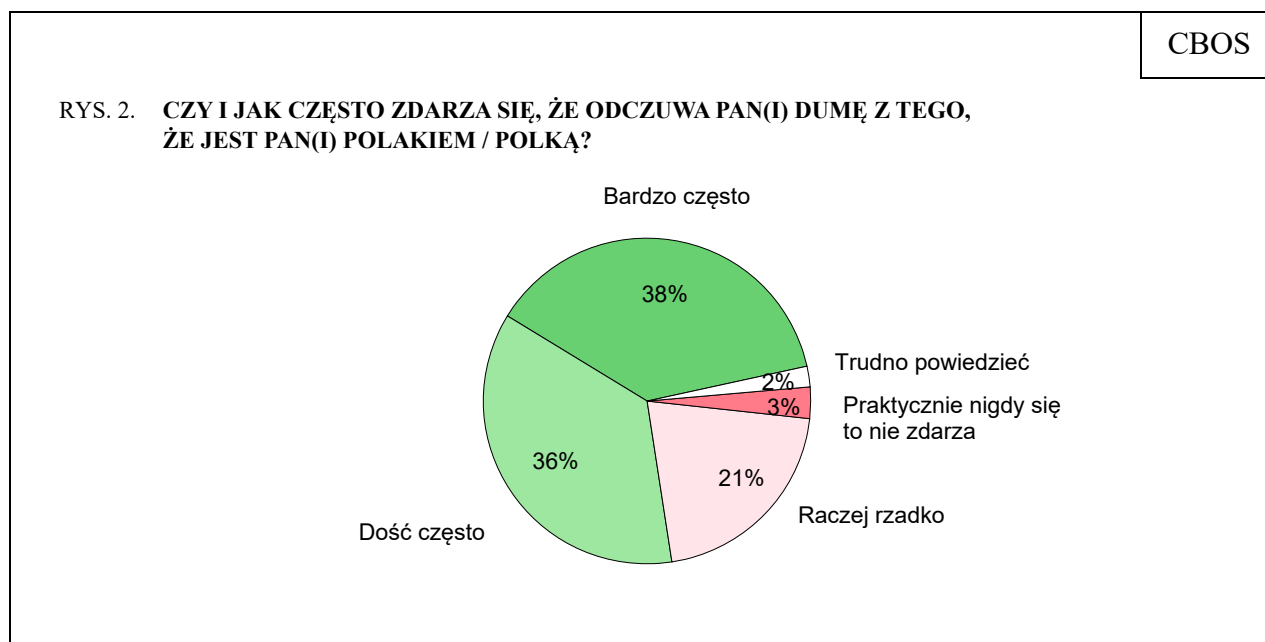
Ogromna większość Polaków (88%) uważa się za patriotów, w tym połowa z nich (43% ogółu) deklaruje to zdecydowanie. Co jedenasty respondent (9%) nie określa się mianem patrioty.

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (317) przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganą komputerowo (CAPI) w dniach 8–19 października 2016 roku na liczącej 937 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

Deklaracje patriotyzmu niemal powszechne i jednocześnie częstsze niż w innych grupach notujemy wśród kadry kierowniczej i specjalistów wyższego szczebla (98%), mieszkańców największych miast (97%) oraz osób o prawicowej orientacji politycznej (95%). Z kolei częściej niż inni nie określają się mianem patriotów badani mający od 18 do 24 lat (19%), zwłaszcza uczniowie i studenci (25%), a ponadto robotnicy niewykwalifikowani (15%), osoby najgorzej wykształcone (14%), sporadycznie praktykujące religijnie (14%) oraz niemające określonych poglądów politycznych (14%) – zob. tabela aneksowa 1.

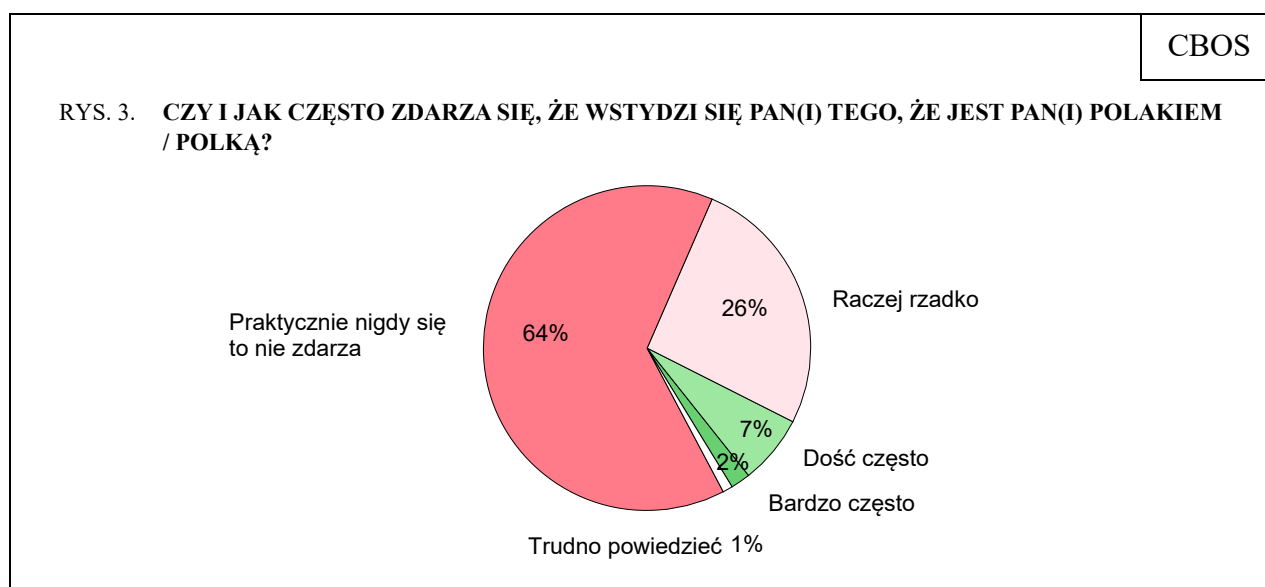
Dla trzech czwartych ankietowanych (74%) przynależność narodowa jest powodem do dumy. Prawie dwie piąte (38%) twierdzi, że dumę z bycia Polakiem odczuwa bardzo często, a zbliżony odsetek osób (36%) – dość często. Co czwarty respondent (24%) przyznaje, że utożsamianie się z narodem polskim raczej rzadko napawa go dumą (21%) lub praktycznie nigdy się to nie zdarza (3%).

We wszystkich grupach społeczno-demograficznych przeważają ankietowani deklarujący, że duma z przynależności narodowej towarzyszy im bardzo często lub dość często. Najwięcej respondentów odczuwających dumę z tego powodu jest wśród osób o prawicowych poglądach politycznych (86%), mających 65 lat lub więcej (85%), zwłaszcza emerytów (84%), a także wśród badanych praktykujących religijnie raz w tygodniu (80%) lub kilka razy (84%), mających wykształcenie podstawowe lub gimnazjalne (81%) oraz osiągających miesięczne dochody *per capita* od 1000 zł do 1399 zł (81%). Wśród tych, którzy tylko sporadycznie odczuwają dumę ze swojej tożsamości narodowej lub nie odczuwają jej wcale, najliczniej

reprezentowane są osoby niepraktykujące religijnie (46%), mające od 18 do 24 lat (35%), badani z wyższym wykształceniem (32%), a spośród grup społeczno-zawodowych: robotnicy niewykwalifikowani (37%), uczniowie i studenci (35%) oraz prywatni przedsiębiorcy (34%) – zob. tabela aneksowa 2.

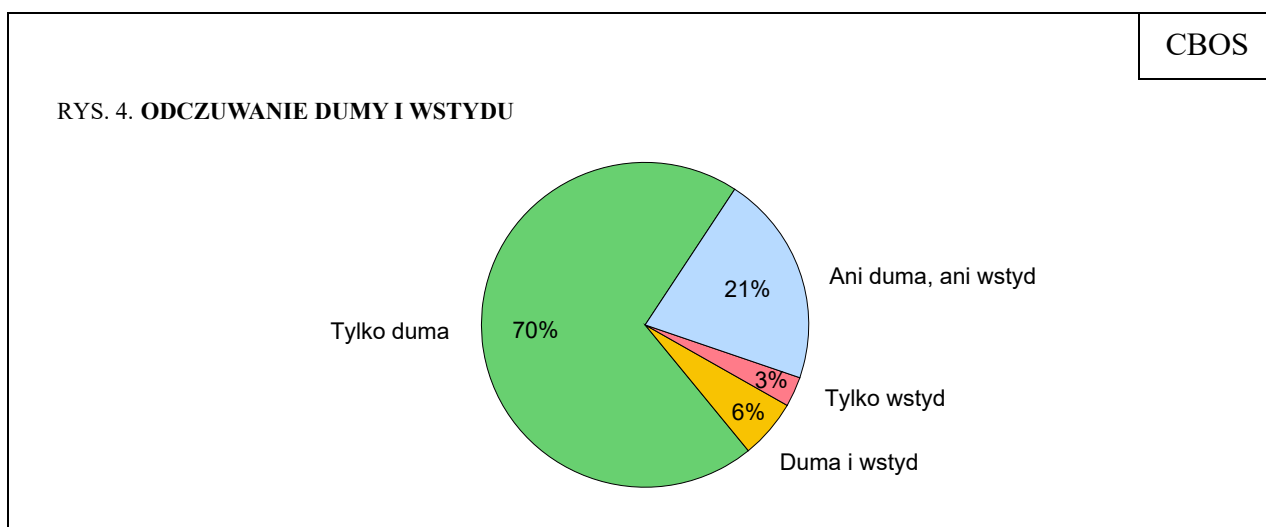
Ankietowani w zdecydowanej większości (90%) deklarują, że praktycznie nigdy nie wstydzą się swojej narodowości (64%) lub że sytuacje takie zdarzają się raczej sporadycznie (26%). Co jedenasty badany (9%) przyznaje, że często wstydzi się tego, że jest Polakiem.

Częściej niż inni poczucie wstydu z powodu przynależności do narodu polskiego deklarują osoby niepraktykujące religijnie (29%), mieszkające w największych miastach (25%), uzyskujące najwyższe dochody *per capita* (19%), mające od 18 do 24 lat (15%), legitymujące się wyższym wykształceniem (14%), o lewicowej orientacji politycznej (14%). W grupach społeczno-zawodowych są to przede wszystkim uczniowie i studenci (27%), prywatni przedsiębiorcy (19%) oraz kadra kierownicza i specjaliści wyższego i średniego szczebla (po 13%) – zob. tabela aneksowa 3.

Jeśli rozpatrujemy łącznie uczucia dumy i wstydu, okazuje się, że większość ankietowanych (70%) przyznaje, iż często bądź bardzo często odczuwa dumę z bycia Polakiem lub Polką, jednocześnie nigdy lub prawie nigdy nie odczuwa z tego powodu wstydu. Co piąty badany (21%) wykazuje obojętność wobec swojej tożsamości narodowej twierdząc, że nie jest ona dla niego źródłem ani dumy, ani wstydu. Relatywnie niewiele osób (6%) przyznaje, że bycie Polką / Polakiem jest dla nich źródłem zarówno dumy, jak i wstydu, a o połowę mniejszą

grupę (3%) stanowią ci, którzy twierdzą, że często wstydzą się swojej narodowości, jednocześnie nigdy lub prawie nigdy nie odczuwają z tego tytułu dumy.

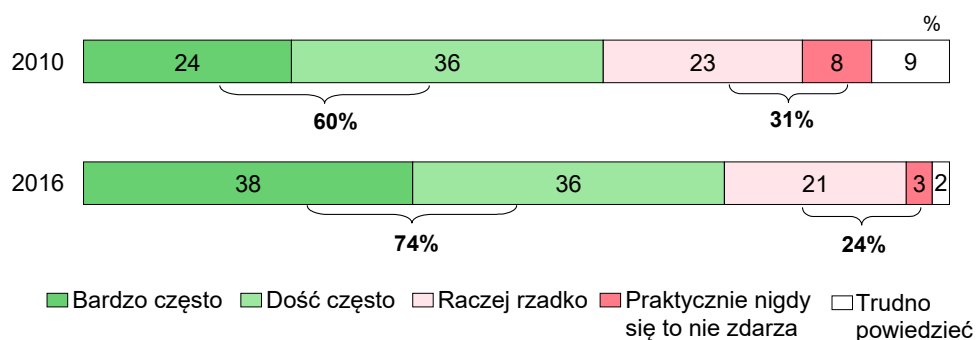

Postawę bezkrytyczną (czyli odczuwanie wyłącznie dumy z powodu tożsamości narodowej, nigdy się jej nie wstydząc) prezentują najczęściej ludzie starsi – powyżej 64 roku życia (83%), emeryci (81%), badani praktykujący religijnie kilka razy w tygodniu (83%), określający swoje poglądy polityczne jako prawicowe (83%), mający wykształcenie podstawowe (80%). Z kolei poczucie wyłącznie wstydu z powodu bycia Polką lub Polakiem relatywnie częściej niż innym towarzyszy uczniom i studentom (19%), osobom niepraktykującym religijnie (14%), mieszkańcom największych miast (10%) oraz badanym osiągającym najwyższe dochody *per capita* (10%) – zob. tabela aneksowa 4.

Porównując w czasie deklaracje poczucia dumy i wstydu z przynależności narodowej można zauważyć, że o ile odsetek respondentów wstydzących się swojej narodowości pozostaje w miarę stabilny (w ciągu sześciu lat minimalnie zwiększyła się grupa badanych, którym często towarzyszą takie uczucia, ale również grupa miewających je rzadko lub wcale), o tyle wyraźnie wzrósł odsetek tych, którzy bardzo często odczuwają dumę z tego, że są Polakami (z 24% do 38%). Jeśli potraktujemy łącznie deklaracje dumy i wstydu z własnej narodowości, okazuje się, że w latach 2010–2016 przybyło Polaków odczuwających wyłącznie dumę narodową (z 62% do 70%) oraz miewających zarówno poczucie dumy, jak i wstydu (z 4% do 6%), ubyło natomiast tych, dla których przynależność narodowa nie stanowi źródła ani dumy, ani wstydu (z 30% do 21%).

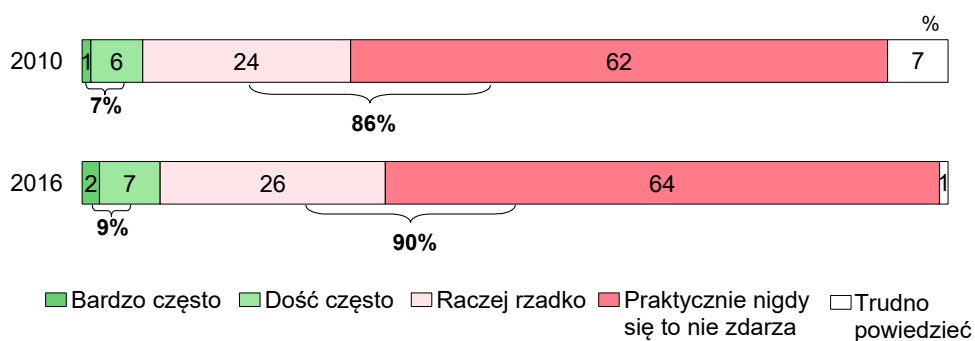
CBOS

RYS. 5. CZY I JAK CZĘSTO ZDARZA SIĘ, ŻE ODCZUWA PAN(I) DUMĘ Z TEGO, ŻE JEST PAN(I) POLAKIEM / POLKĄ?

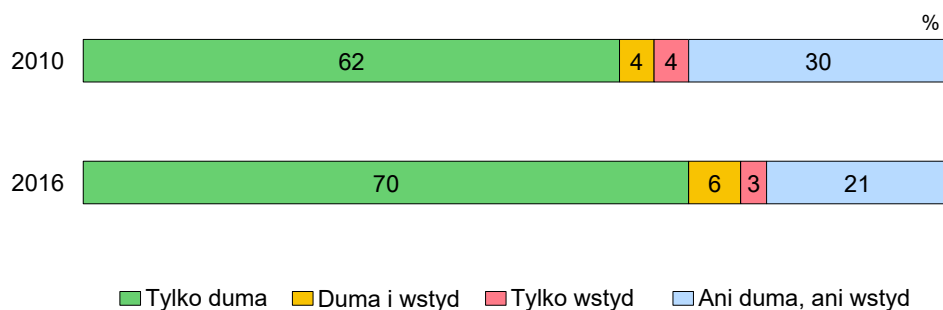
CBOS

RYS. 6. CZY I JAK CZĘSTO ZDARZA SIĘ, ŻE WSTYDZI SIĘ PAN(I) TEGO, ŻE JEST PAN(I) POLAKIEM / POLKĄ?

CBOS

RYS. 7. ODCZUWANIE DUMY I WSTYDU

ROZUMIENIE PATRIOTYZMU

Respondentom przedstawiliśmy także kilkanaście różnych sposobów rozumienia patriotyzmu prosząc, aby ustosunkowali się do każdego z nich i określili, w jakim stopniu odpowiadają one ich pojmowaniu tego pojęcia. Na wstępie należy zaznaczyć, że – w opinii większości badanych – wszystkie wymienione stwierdzenia zawierają się w określeniu patriotyzmu, stąd w opisie wyróżniliśmy dodatkowo deklaracje zdecydowanej ich aprobaty.

Najważniejsze cechy postawy patriotycznej to, zdaniem badanych, dbałość o wpajanie dzieciom miłości i szacunku do ojczyzny (94% tak sądzi, w tym 72% zdecydowanie), pielęgnowanie polskich tradycji (odpowiednio: 93% i 60%), znajomość historii własnego kraju (93% i 59%), okazywanie szacunku: godłu, fladze i hymnowi narodowemu (92% i 69%), poszanowanie i przestrzeganie prawa (91% i 61%) oraz udział w wyborach (90% i 65%).

Dla zdecydowanej większości Polaków patriotyzm to także gotowość do walki i oddania życia za ojczyznę (88% tak sądzi, w tym 57% zdecydowanie) oraz gotowość do odbycia służby wojskowej lub przeszkolenia wojskowego (odpowiednio: 84% i 50%). Ponad trzy czwarte ankietowanych kojarzy patriotyzm z podejmowaniem działań na rzecz swojej społeczności lokalnej (82%), kibicowaniem polskim sportowcom (81%), rzetelnym wypełnianiem obowiązków zawodowych (78%) oraz płaceniem podatków (78%), przy czym zdecydowaną aprobatę powyższych definicji wyraża już zauważalnie mniej osób (odpowiednio: 41%, 45%, 48% i 48%).

Relatywnie najmniej respondentów, choć nadal większość, zgadza się z tym, że patriotyzm polega między innymi na dbałości o religijne wychowanie dzieci w rodzinie (69%) oraz na kupowaniu przede wszystkim polskich produktów (67%). Obie te cechy z pełną stanowczością przypisuje patriotyzmowi mniej więcej co trzeci dorosły Polak (odpowiednio: 38% i 30%).

Tabela 1

Patriotyzmowi nadaje się rozmaite znaczenia. Czy, Pana(i) zdaniem, patriotyzm polega na:	Zdecydowanie tak	Raczej tak	TAK	Raczej nie	Zdecydowanie nie	NIE	Trudno powiedzieć
	w procentach						
– dbałości o wpajanie dzieciom miłości i szacunku do ojczyzny	72	22	94	2	1	3	3
– pielęgnowaniu polskich tradycji	60	33	93	2	2	4	3
– znajomości historii swojego kraju	59	34	93	2	1	3	4
– okazywaniu szacunku godłu, fladze i hymnowi narodowemu	69	23	92	3	2	5	3
– poszanowaniu i przestrzeganiu prawa	61	30	91	4	2	6	3
– udziale w wyborach	65	25	90	4	2	6	4
– gotowości do walki i oddania życia za ojczyznę	57	31	88	5	2	7	5
– gotowości do odbycia służby wojskowej lub przeszkolenia wojskowego	50	34	84	7	2	9	7
– podejmowaniu działań na rzecz swojej społeczności lokalnej, okolicy, w której się mieszka	41	41	82	9	2	11	7
– kibicowaniu polskim sportowcom	45	36	81	10	4	14	5
– rzetelnym wypełnianiu obowiązków zawodowych	48	30	78	11	4	15	7
– płaceniu podatków	48	30	78	13	4	17	5
– dbałości o religijne wychowanie dzieci w rodzinie	38	31	69	17	9	26	5
– kupowaniu przede wszystkim polskich produktów	30	37	67	24	5	29	4

W stosunku do badania z roku 2008 nieco zmieniło się rozumienie patriotyzmu w Polsce. Obecnie jest on wyraźnie częściej kojarzony z kibicowaniem polskim sportowcom (wzrost wskazań o 11 punktów procentowych), płaceniem podatków (+10 punktów), gotowością do odbycia służby wojskowej lub przeszkolenia wojskowego (+9 punktów) oraz podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej (+7 punktów). Ponadto, choć łączny odsetek odpowiedzi twierdzących nie zmienił się istotnie, znacząco wzrosła liczba badanych zdecydowanie przekonanych, że patriotyzm to udział w wyborach (z 49% do 65%), rzetelne wypełnianie obowiązków zawodowych (z 37% do 48%) oraz poszanowanie i przestrzeganie prawa (z 52% do 61%). Rzadziej natomiast niż w 2008 roku patriotyzm jest obecnie rozumiany jako dbałość o religijne wychowanie dzieci w rodzinie (spadek o 8 punktów, w tym odpowiedzi zdecydowanie tak – z 44% do 38%) oraz jako gotowość do walki i oddania życia za ojczyznę (spadek o 2 punkty, w tym odpowiedzi zdecydowanie tak – z 65% do 57%).

Tabela 2

Patriotyzmowi nadaje się rozmaite znaczenia. Czy, Pana(i) zdaniem, patriotyzm polega na:	2008	2016
	Odsetki odpowiedzi twierdzących*	
– okazywaniu szacunku godłu, fladze i hymnowi narodowemu	94 (69)	92 (69)
– poszanowaniu i przestrzeganiu prawa	90 (52)	91 (61)
– udziale w wyborach	87 (49)	90 (65)
– gotowości do walki i oddania życia za ojczyznę	90 (65)	88 (57)
– gotowości do odbycia służby wojskowej lub przeszkolenia wojskowego***	75 (37)	84 (50)
– podejmowaniu działań na rzecz swojej społeczności lokalnej, okolicy, w której się mieszka	75 (30)	82 (41)
– kibicowaniu polskim sportowcom	70 (30)	81 (45)
– rzetelnym wypełnianiu obowiązków zawodowych**	75 (37)	78 (48)
– płaceniu podatków	68 (31)	78 (48)
– dbałości o religijne wychowanie dzieci w rodzinie	77 (44)	69 (38)

* W nawiasach podano odsetki respondentów zdecydowanie zgadzających się z przedstawionymi definicjami patriotyzmu

** W 2016 roku dodano określenie „rzetelnym”

*** W 2008 roku stwierdzenie brzmiało: „odbywaniu służby wojskowej”

Osoby, które w swoim przekonaniu nie są patriotami, częściej niż zadeklarowani patrioci kwestionują wszystkie przytoczone znaczenia nadawane patriotyzmowi, w tym zdecydowanie rzadziej za przejaw patriotyzmu uznają rzetelne wypełnianie obowiązków zawodowych (różnica wynosi 34 punkty procentowe), kibicowanie polskim sportowcom (różnica 33 punkty), gotowość do walki i oddania życia za ojczyznę (31 punktów), okazywanie szacunku symbolom narodowym (24 punkty) oraz płacenie podatków (23 punkty).

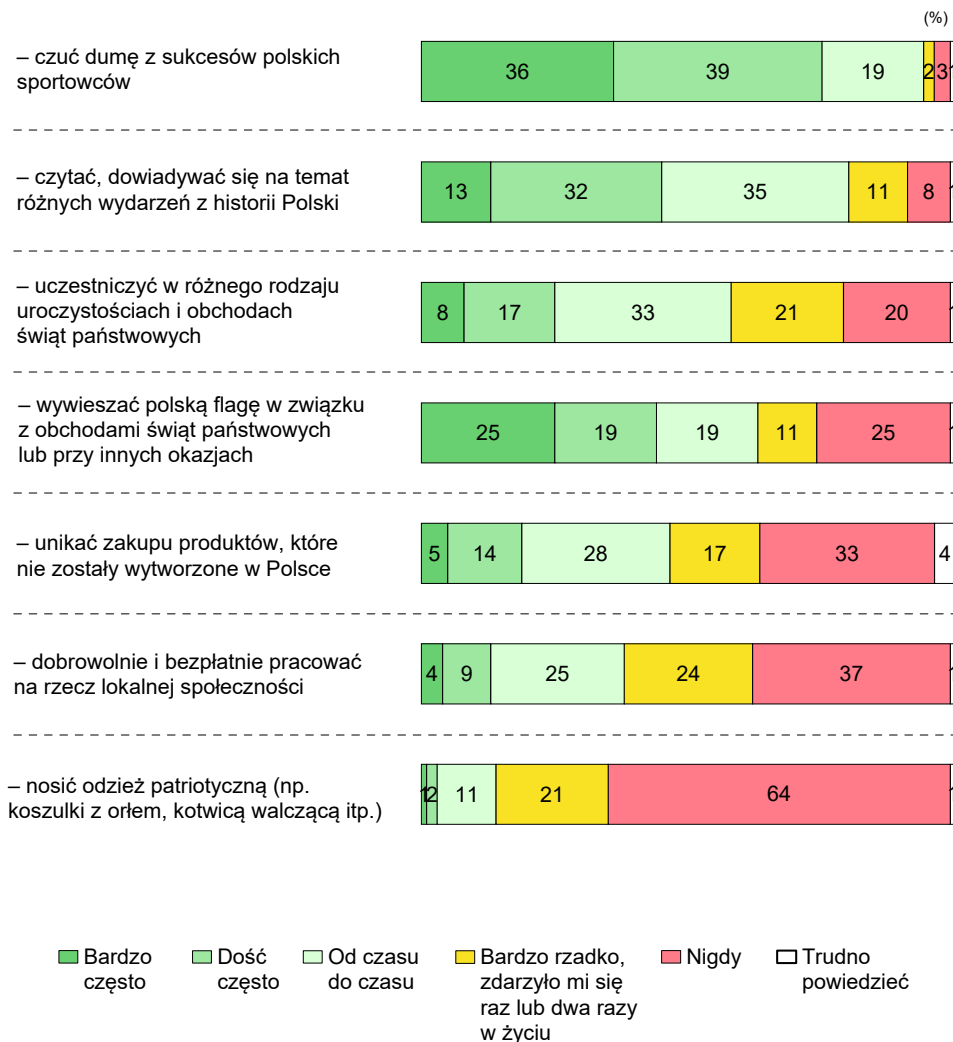
Tabela 3

Patriotyzmowi nadaje się rozmaite znaczenia. Czy, Pana(i) zdaniem, patriotyzm polega na:	Odsetki odpowiedzi twierdzących wśród osób:	
	uznających się za patriotów (N=834)	nieuznających się za patriotów (N=74)
– dbałości o wpajanie dzieciom miłości i szacunku do ojczyzny	97	78
– pielęgnowaniu polskich tradycji	96	78
– znajomości historii swojego kraju	96	78
– okazywaniu szacunku godłu, fladze i hymnowi narodowemu	95	71
– poszanowaniu i przestrzeganiu prawa	93	78
– udziale w wyborach	92	74
– gotowości do walki i oddania życia za ojczyznę	92	61
– gotowości do odbycia służby wojskowej lub przeszkolenia wojskowego	87	64
– podejmowaniu działań na rzecz swojej społeczności lokalnej, okolicy, w której się mieszka	85	61
– kibicowaniu polskim sportowcom	85	52
– rzetelnym wypełnianiu obowiązków zawodowych	83	49
– płaceniu podatków	81	58
– dbałości o religijne wychowanie dzieci w rodzinie	70	54
– kupowaniu przede wszystkim polskich produktów	69	60

PRZEJAWY PATRIOTYZMU

Respondentom przedstawiliśmy również listę różnego rodzaju zachowań mogących stanowić przejawy patriotyzmu, prosząc, aby stwierdzili, czy i jak często bywają one ich udziałem. Okazuje się, że niemal powszechne w polskim społeczeństwie jest odczuwanie dumy z sukcesów polskich sportowców. Uczucie takie towarzyszyło przynajmniej raz niemal wszystkim respondentom (96%), w tym trzem czwartym (75%) bardzo często (36%) lub dość często (39%). Zdecydowanej większości respondentów (91%) zdarza się czytać i dowiadywać na temat różnych wydarzeń z historii Polski, w tym niemal połowa (45%) deklaruje, że robi to bardzo często (13%) lub dość często (32%). Czterem piątym badanych (79%) zdarzyło się uczestniczyć w uroczystościach i obchodach świąt państwowych, w tym dla jednej czwartej (25%) jest to częsta praktyka. Trzech na czterech respondentów (74%) twierdzi, że przynajmniej raz wywiesiło polską flagę w związku z obchodami świąt państwowych lub przy innych okazjach; dla ponad dwóch piątych (44%) jest to raczej stały zwyczaj. Nieco mniej powszechne jest unikanie zakupu produktów, które nie zostały wytworzone w Polsce – zdarzyło się to prawie dwóm trzecim dorosłych Polaków (63%), w tym tylko niespełna jedna piąta (19%) deklaruje, że w ich przypadku jest to częsta praktyka. Do dobrowolnej i bezpłatnej pracy na rzecz społeczności lokalnej przyznaje się 62% ankietowanych, przy czym w miarę regularną aktywność w tym zakresie wykazuje co ósmy (13%). Najmniej rozpowszechnione jest noszenie odzieży patriotycznej. Co trzeci dorosły Polak (35%) twierdzi, że przynajmniej raz miał na sobie tego typu ubiór (np. koszulkę z orłem lub znakiem Polski walczącej), w tym jedynie nieliczni (3%) deklarują częste noszenie takiej odzieży.

RYS. 8. CZY I JAK CZĘSTO ZDARZA SIĘ PANU(I):

Ze zliczenia deklaracji mniej lub bardziej regularnej aktywności w omawianym zakresie wynika, że przeciętnie na siedem różnych zachowań Polacy przynajmniej od czasu do czasu przejawiają cztery (średnia 3,92). Średnia wartość utworzonego w ten sposób wskaźnika jest stosunkowo najwyższa w przypadku osób praktykujących religijnie kilka razy w tygodniu (4,50), deklarujących prawicowe poglądy polityczne (4,40), mających wyższe wykształcenie (4,25), będących w wieku od 45 do 54 lat (4,22) oraz uzyskujących relatywnie najwyższe dochody *per capita* (4,18). W grupach społeczno-zawodowych są to przede wszystkim kadra kierownicza i specjaliści wyższego szczebla (4,39), rolnicy (4,28), pracownicy usług (4,22) oraz prywatni przedsiębiorcy (4,21) – zob. tabela aneksowa 5.

POPARCIE DLA POSTAW O CHARAKTERZE NACJONALISTYCZNYM

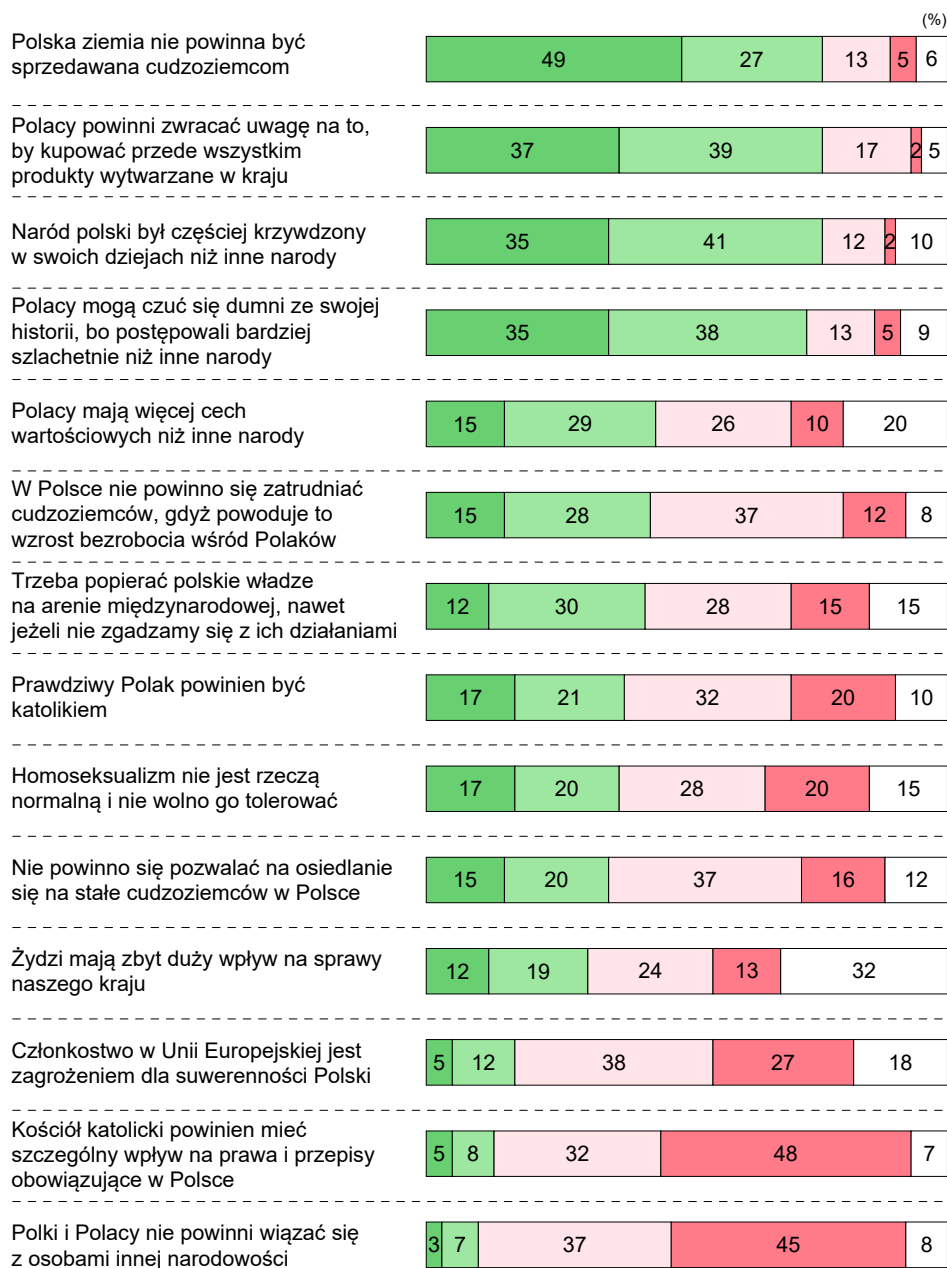
Chcąc zbadać potencjalne postawy o charakterze nacjonalistycznym poprosiliśmy badanych o ustosunkowanie się do konkretnych stwierdzeń. Dotyczyły one m.in. postaw wobec własnego narodu, obcokrajowców, historii, ekonomii, religii. Każde z przedstawionych stwierdzeń może, w różnym stopniu, stanowić element postawy nacjonalistycznej. Trzeba jednak podkreślić, że nie wszystkie z nich są postulatami politycznego nacjonalizmu.

Uwagę zwraca poparcie dla czterech stwierdzeń, które przekonują około trzech czwartych badanych. Dwa z nich dotyczą wymiaru ekonomicznego: opinia, że Polacy powinni kupować przede wszystkim polskie produkty i pogląd wyrażający sprzeciw wobec sprzedawania ziemi obcokrajowcom (zgadza się z nimi po 76% badanych). Dwa kolejne stwierdzenia to sądy historyczne: przekonanie, że naród polski był w dziejach krzywdzony częściej niż inne (twierdzi tak 76% respondentów) oraz że Polacy w przeszłości postępowali szlachetniej niż inne narody (73%).

W kontekście innych stwierdzeń, o które pytaliśmy, szczególnie interesująca jest kwestia sprzedaży ziemi obcokrajowcom. Bardzo duży sprzeciw wobec takiej możliwości (76%) nie zawsze jest wynikiem ogólnej niechęci do cudzoziemców – tylko jedna trzecia badanych (35%) jest przeciwna osiedlaniu się obcokrajowców w Polsce. Mniej niż połowa (43%) uważa, że nie powinno się ich zatrudniać, bo odbierają pracę Polakom, a co dziesiąty respondent (10%) sądzi, że Polki i Polacy nie powinni wiązać się z osobami innej narodowości. Bardzo silny sprzeciw wobec sprzedawania ziemi można częściowo tłumaczyć czynnikami kulturowymi.

Warto zwrócić uwagę, że przekonanie o wyjątkowej heroicznosci polskiej historii niekoniecznie łączy się ze zgeneralizowanym wynoszeniem narodu polskiego ponad inne. Co prawda osoby, które uważają, że Polacy mają więcej wartościowych cech niż inne narody (44%), przeważają nad tymi, które nie zgadzają się z tym poglądem (36%), jednak jest to przewaga zdecydowanie mniejsza niż w przypadku przekonania o wyjątkowości historycznej.

RYS. 9. W JAKIM STOPNIU ZGADZA SIĘ PAN(I) Z NASTĘPUJĄCYMI STWIERDZENIAMI?

■ Zdecydowanie się zgadzam
 ■ Raczej się zgadzam
 ■ Raczej się nie zgadzam
 ■ Zdecydowanie się nie zgadzam
 Trudno powiedzieć

Interesujący jest też stosunek badanych do Kościoła katolickiego. Dla niemal dwóch piątych ankietowanych (38%) religia rzymskokatolicka jest istotnym składnikiem tożsamości „prawdziwego Polaka”. Jednocześnie tylko 13% respondentów uważa, że przy stanowieniu prawa i przepisów powinno się w szczególności sposób brać pod uwagę stanowisko Kościoła. Badani, którzy polskość utożsamiają z katolicyzmem, rozumieją katolicyzm raczej kulturowo, niż jako podległość Kościołowi rzymskokatolickiemu. Trzeba jednak podkreślić, że dla większości badanych nie jest to konieczny element polskiej tożsamości.

Należy zauważyć, że jedynie cztery wspomniane już, najpowszechniej podzielane opinie przekonują więcej niż połowę badanych. Poza nimi tylko stwierdzenie, że Polacy posiadają więcej cech wartościowych niż inne narody, ma więcej zwolenników niż przeciwników. W przypadku kolejnych pięciu stwierdzeń bezwzględną większość uzyskują przeciwnicy. Dotyczą one koniecznego związku między polskością a katolicyzmem oraz wpływu Kościoła na stanowienie prawa (z tymi stwierdzeniami nie zgadza się odpowiednio 52% i 80% badanych), braku przyzwolenia na osiedlanie się cudzoziemców w Polsce (53%), zagrożenia dla suwerenności wynikającego z członkostwa w Unii Europejskiej (65%) i sprzeciwu wobec związków mieszanych narodowościowo (82%).

Na podstawie opinii dotyczącej przedstawionych stwierdzeń można skonstruować prosty wskaźnik pokazujący poparcie dla szerszego poglądu, którego są elementami. Badani zgadzali się średnio z sześcioma z czternastu przedstawionych stwierdzeń (średnia 6,09), przy czym największa liczba respondentów była przekonana do czterech spośród nich. Z większą liczbą stwierdzeń byli skłonni zgadzać się rolnicy (8,23), emeryci (7,23), badani z wykształceniem podstawowym (7,51), najniższymi dochodami *per capita* (7,59) i wyborcy prawicy (7,49). Najniższą średnią wskaźnik ten osiąga wśród badanych nieuczestniczących w praktykach religijnych (3,36), mieszkańców wielkich miast (4,26), osób z wyższym wykształceniem (4,37) i respondentów z gospodarstw o najwyższych dochodach *per capita* (4,27) – zob. tabela aneksowa 6.

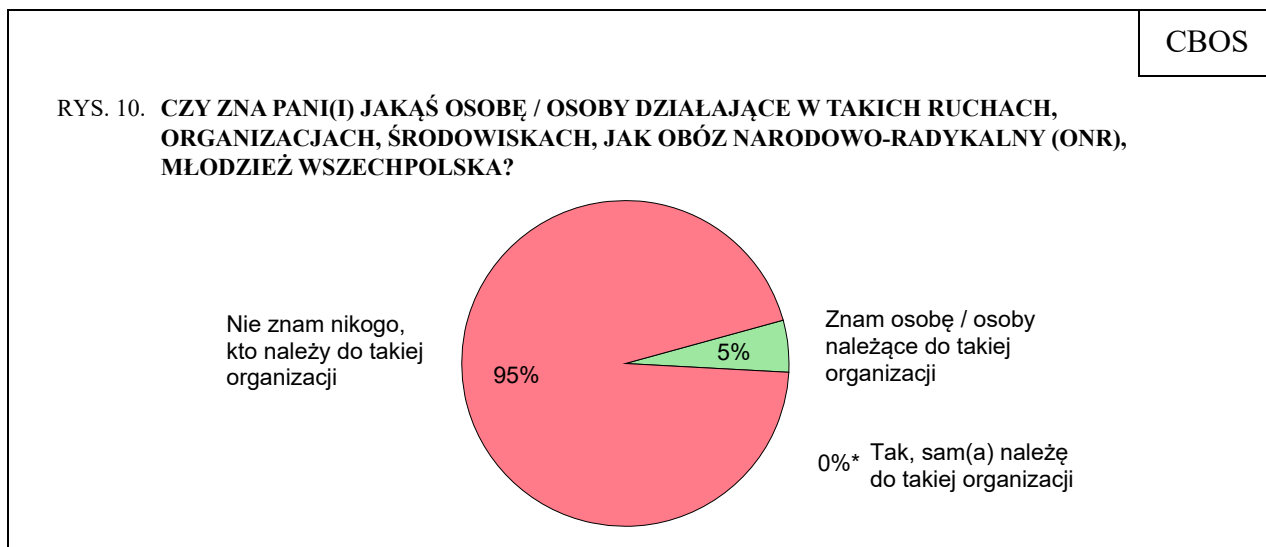
Spośród wyborców partii politycznych cieszących się największym poparciem społecznym, najwyższa średnia wartość wskaźnika charakteryzuje wyborców PiS (8,07), a najniższa – Nowoczesnej (3,57).

Tabela 4

Na kandydata której partii politycznej głosował(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Średnia liczba popieranых stwierdzeń
Prawo i Sprawiedliwość	8,07
Platforma Obywatelska RP	4,74
Kukiz'15	6,12
Nowoczesna Ryszarda Petru	3,57

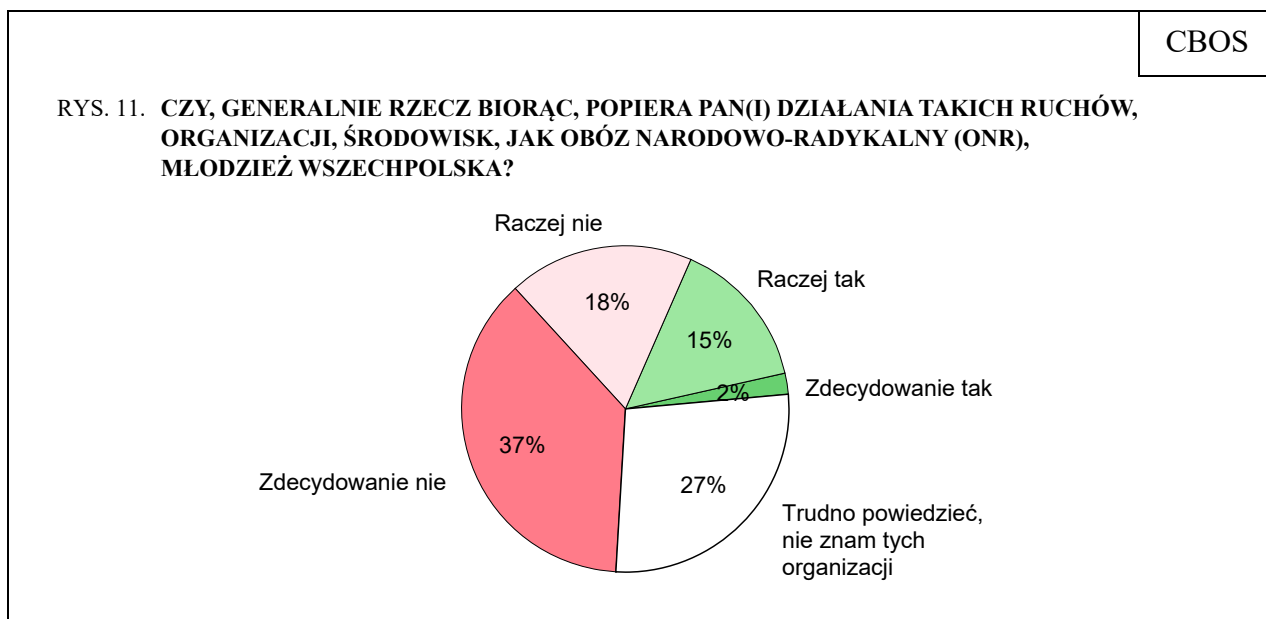
POPARCIE DLA RUCHÓW NARODOWYCH

Niewielki odsetek badanych (5%) ma osobisty kontakt z osobami należącymi do Obozu Narodowo-Radykalnego czy Młodzieży Wszechpolskiej.

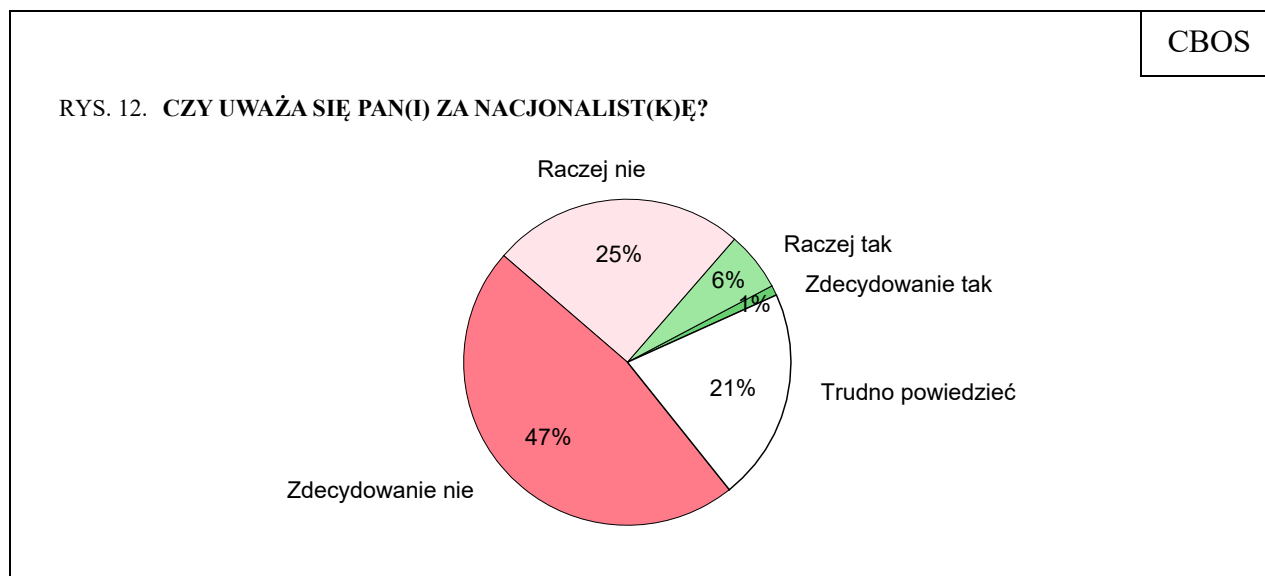

* Poniżej 0,5%

Zdecydowanie więcej respondentów (17%) deklaruje poparcie dla działań tego rodzaju organizacji. Są to najczęściej ludzie młodzi (38% badanych w wieku 18–24 lata), pracownicy usług (30%). Najbardziej niechętnie odnoszą się do tych ruchów respondenci o najwyższych dochodach *per capita* (78% deklaruje brak poparcia), nieuczestniczący w praktykach religijnych (79%) i deklarujący lewicowe poglądy polityczne (75%) – zob. tabela aneksowa 7.

W tym kontekście warto przytoczyć odpowiedzi na pytanie o identyfikację z nacjonalizmem – jedynie co czternasty badany (7%) uważa się za nacjonalistę. Jest to prawdopodobnie związane z negatywnymi skojarzeniami związanymi z nacjonalizmem i niechęcią do identyfikacji z postawą społecznie odrzucaną.

Związek między poparciem dla takich organizacji, jak ONR i Młodzież Wszechpolska a deklaracją postawy nacjonalistycznej jest słabszy, niż można by się spodziewać. Spośród badanych uważających się za nacjonalistów mniej niż połowa popiera te ruchy (42%), a ponad jedna trzecia jest im przeciwna (37%). Jednocześnie jedynie co szósty ankietowany (16%) popierający ONR i MW uważa się za nacjonalistę. Można więc powiedzieć, że w świadomości potocznej ruchy narodowe nie są jednoznacznie identyfikowane jako ruchy nacjonalistyczne, a co za tym idzie – że ideologia narodowa nie jest utożsamiana z ideami nacjonalistycznymi.

Tabela 5

Czy, generalnie rzecz biorąc, popiera Pan(i) działania takich ruchów, organizacji, środowisk, jak Obóz Narodowo-Radykalny (ONR), Młodzież Wszechpolska?	Czy uważa się Pan(i) za nacjonalist(k)ę?		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Tak	16	68	17
Nie	4	83	13
Trudno powiedzieć	5	53	42

Osoby deklarujące poparcie dla takich ruchów, jak ONR i Młodzież Wszechpolska częściej niż inne zgadzają się z prawie wszystkimi przedstawionymi stwierdzeniami o charakterze nacjonalistycznym. Wyjątkami są kwestie wybierania polskich produktów,

a także zawierania związków z osobami innej narodowości. Badani z tej grupy zgadzali się średnio z ponad siedmioma stwierdzeniami (średnia 7,4), podczas gdy respondenci niechętni tym organizacjom – z mniej niż sześcioma (5,6), natomiast deklarujący trudność w określeniu swojej postawy sytuowali się między zwolennikami a przeciwnikami ruchów narodowych (6,2).

Uwagę zwraca przede wszystkim zdecydowanie większy w tej grupie (o 20 punktów procentowych) odsetek osób uważających, że Polacy mają więcej cech wartościowych niż inne narody, a także większa obawa, że zatrudnianie cudzoziemców może powodować wzrost bezrobocia wśród Polaków. Ponad dwukrotnie wyższe jest również poparcie dla stwierdzenia, że członkostwo w Unii Europejskiej zagraża suwerenności Polski. Jednak nawet w tej grupie sądzi tak mniej niż jedna trzecia badanych (31%).

Tabela 6

Stwierdzenia	Odsetki badanych zgadzających się z przedstawionymi stwierdzeniami wśród:	
	deklarujących poparcie dla działań takich ruchów, organizacji, środowisk, jak ONR, Młodzież Wszechpolska (N=162)	pozostałych (N=772)
Naród polski był częściej krzywdzony w swoich dziejach niż inne narody	89	73
Polacy powinni zwracać uwagę na to, by kupować przede wszystkim produkty wytwarzane w kraju	72	79
W Polsce nie powinno się zatrudniać cudzoziemców, gdyż powoduje to wzrost bezrobocia wśród Polaków	57	40
Prawdziwy Polak powinien być katolikiem	49	36
Trzeba popierać polskie władze na arenie międzynarodowej, nawet jeżeli nie zgadzamy się z ich działaniami	49	40
Polacy mają więcej cech wartościowych niż inne narody	60	40
Polska ziemia nie powinna być sprzedawana cudzoziemcom	88	74
Polacy mogą czuć się dumni ze swojej historii, bo postępowali bardziej szlachetnie niż inne narody	87	70
Nie powinno się pozwalać na osiedlanie się na stałe cudzoziemców w Polsce	48	32
Żydzi mają zbyt duży wpływ na sprawy naszego kraju	42	28
Członkostwo w Unii Europejskiej jest zagrożeniem dla suwerenności Polski	31	14
Homoseksualizm nie jest rzeczą normalną i nie wolno go tolerować	45	36
Kościół katolicki powinien mieć szczególny wpływ na prawa i przepisy obowiązujące w Polsce	17	12
Polki i Polacy nie powinni wiązać się z osobami innej narodowości	7	11

Zgodnie z oczekiwaniami, respondenci popierający działania takich ruchów, jak ONR czy Młodzież Wszechpolska częściej zgadzają się ze stwierdzeniami wyrażającymi poglądy mogące być uznawane za tradycyjnie nacjonalistyczne. Warto jednak zwrócić uwagę, że dotyczy to wszystkich wymiarów, o które pytaliśmy: kwestii ekonomicznych, religijnych, historycznych, moralnych i etnicznych. Większe poparcie w tej grupie dla większości stwierdzeń wskazuje, że stanowią one element szerszego poglądu, niezależnie od związku z postawą nacjonalistyczną.

PATRIOTYZM A NACJONALIZM

Respondenci proszeni w pytaniu otwartym o wskazanie różnicy między patriotyzmem a nacjonalizmem, w większości (52%) nie byli w stanie udzielić jednoznacznej odpowiedzi, nierzadko twierdząc, że nie znają pojęcia nacjonalizm. Ci natomiast, którzy udzielili odpowiedzi innej niż „trudno powiedzieć”, najczęściej definiowali patriotyzm jako coś pozytywnego, a nacjonalizm – negatywnego (22% ogółu). Co dwudziesty badany (5%) wskazał jedynie na różnicę między oboma pojęciami, ale bez jednoznacznej ich oceny. Nieco mniej liczni (4% ogółu) udzielali niejednoznacznych odpowiedzi, na podstawie których nie sposób było ustalić, jakie znaczenie nadają obu pojęciom lub jednemu z nich. Czterech na stu badanych (4%) określało różnicę między patriotyzmem a nacjonalizmem jako dużą lub wręcz przeciwstawiało sobie oba pojęcia. Taką samą grupę (4%) stanowili ci, według których nacjonalizm jest skrajną postacią patriotyzmu lub fanatyzmu. Tylko 3% ogółu badanych stanowiły osoby, które utożsamiały oba pojęcia, a jeszcze mniej (1%) – te, które przedkładały nacjonalizm nad patriotyzm.

Tabela 7

Jaka jest, Pana(i) zdaniem, różnica między patriotyzmem a nacjonalizmem?	
Nie ma różnicy, niewielka różnica	3%
Przeciwieństwo, duża różnica – ogólnie	4%
Nacjonalizm jako patologia patriotyzmu, wypaczony patriotyzm	1%
Nacjonalizm jako radykalny patriotyzm, skrajny patriotyzm, fanatyzm	4%
Patriotyzm jako coś pozytywnego, a nacjonalizm – negatywnego	22%
Odpowiedzi wskazujące na wyższość nacjonalizmu nad patriotyzmem	1%
Inne odpowiedzi wskazujące na różnicę między pojęciami – bez jednoznacznego wskazania wyższości jednego nad drugim	5%
Odpowiedzi, z których trudno wychwycić rozumienie patriotyzmu i nacjonalizmu lub jednego z tych pojęć	4%
Odpowiedzi nie na temat	1%
Nie wiem, trudno powiedzieć	52%
Odmowa odpowiedzi	3%

Postrzeganie różnic między patriotyzmem a nacjonalizmem nieco odmiennie wygląda w grupie osób uważających się za patriotów, ale nie za nacjonalistów, a inaczej wśród tych, którzy identyfikują się jako patrioci i nacjonaści jednocześnie (należy bowiem zauważyć, że wszyscy zadeklarowani nacjonaści określają się jednocześnie mianem patriotów). Osoby uważające się za nacjonalistów stosunkowo rzadziej mają problem ze wskazaniem różnic między patriotyzmem a nacjonalizmem, istotnie rzadziej postrzegają patriotyzm jako coś dobrego, a nacjonalizm – złego, zdecydowanie częściej zaś twierdzą, że oba pojęcia są tożsame lub że nacjonalizm ma przewagę nad patriotyzmem.

Tabela 8

Jaka jest, Pana(i) zdaniem, różnica między patriotyzmem a nacjonalizmem?	Odpowiedzi osób uważających się wyłącznie za patriotów (N=527)	Odpowiedzi osób uważających się za patriotów i nacjonalistów (N=61)
	w procentach	
Nie wiem, trudno powiedzieć	53	39
Patriotyzm jako coś pozytywnego, a nacjonalizm – negatywnego	21	13
Inne odpowiedzi wskazujące na różnicę pomiędzy pojęciami – bez jednoznacznego wskazania wyższości jednego nad drugim	5	14
Odpowiedzi, z których trudno wychwycić rozumienie patriotyzmu i nacjonalizmu lub jednego z tych pojęć	5	6
Przeciwieństwo, duża różnica – ogólnie	5	0
Nie ma różnicy, niewielka różnica	3	20
Nacjonalizm jako radykalny patriotyzm, skrajny patriotyzm, fanatyzm	3	3
Odpowiedzi wskazujące na wyższość nacjonalizmu nad patriotyzmem	1	5
Odpowiedzi nie na temat	1	1
Nacjonalizm jako patologia patriotyzmu, wypaczony patriotyzm	1	0
Odmowa odpowiedzi	2	0

Ci badani, którzy dostrzegają zasadniczą różnicę między patriotyzmem a nacjonalizmem, traktując ten pierwszy jako coś pozytywnego, a drugi – negatywnego, najczęściej definiują patriotyzm jako miłość do ojczyzny (25% wskazań), utożsamianie się z narodem i poczucie dumy ze swojej narodowości (16%) oraz troskę o kraj i dbanie o jego dobro (12%), a jednocześnie szacunek dla innych narodów (9%). Z kolei nacjonalizm w ich rozumieniu oznacza przede wszystkim brak tolerancji lub wręcz nienawiść do innych narodowości (38%), przesadne uwielbienie swojego kraju oraz stawianie go ponad inne narody (16%), źródło agresji, przemocy i konfliktów społecznych (15%) oraz fanatyzm i narzucanie innym swoich racji, nie licząc się z odmiennymi argumentami (11%) – patrz tabela 9.

Tabela 9. Szczegółowe odpowiedzi osób traktujących patriotyzm jako coś pozytywnego, a nacjonalizm – negatywnego (N=166)

Postrzeganie patriotyzmu	
Miłość do ojczyzny	25%
Duma z bycia Polakiem, utożsamianie się ze swoim narodem, więź z ojczyzną	16%
Dobro kraju jako wartość nadrzędna, troska o kraj	12%
Tolerancja / szacunek wobec innych narodów, współpraca międzynarodowa, otwartość na inne narody	9%
Szacunek do ojczyzny	7%
Zaangażowanie na rzecz kraju	6%
Dbłość o tradycję, kulturę, historię, symbole narodowe	6%
Gotowość do obrony swojego kraju, oddania życia za ojczyznę, poświęcenia się dla ojczyzny	2%
Przestrzeganie prawa, płacenie podatków	2%
Inne pozytywne skojarzenia	3%
Postrzeganie nacjonalizmu	
Brak tolerancji / szacunku wobec innych narodowości, nienawiść do obcych, antagonizmy na tle etnicznym, ksenofobia, rasizm, faszyzm, negowanie innych nacji	38%
Stawianie swojego kraju i swojej narodowości ponad inne kraje, liczy się tylko interes własnego narodu, przesadne / ślepe uwielbienie swojego kraju	16%
Nacjonalizm jako źródło agresji, przemocy, złych zachowań, źródło konfliktów społecznych	15%
Fanatyzm, nietolerancja wobec innych poglądów i zachowań, narzucanie innym swoich racji itp.	11%
Dbanie wyłącznie o własny interes, egoizm, nieliczenie się z innymi, wywyższanie się, poniżanie innych	8%
Nacjonalizm jako zagrożenie dla kraju, coś niebezpiecznego, działanie przeciwko krajowi	7%
Brak miłości, szacunku do ojczyzny	3%
Inne negatywne skojarzenia	7%

Na podstawie uzyskanych wyników staraliśmy się także sprawdzić, jak zależność między patriotyzmem a nacjonalizmem wygląda w praktyce. Okazuje się, że występuje korelacja dodatnia i istotna statystycznie między wskaźnikiem przejawów patriotyzmu a wskaźnikiem postaw o charakterze nacjonalistycznym (r Pearsona = 0,23; $p < 0,001$). Można także zauważyć, że zdecydowane przypisywanie sobie miana patrioty wiąże się z największą skłonnością do akceptacji stwierdzeń o charakterze nacjonalistycznym.

Tabela 10

Czy uważa się Pan(i) za patriot(k)ę?	Przeciętna wartość wskaźnika postaw nacjonalistycznych
Zdecydowanie tak	6,72
Raczej tak	5,54
Nie	5,99
Trudno powiedzieć	4,99

Polacy w większości deklarują dumę ze swojej przynależności narodowej, jednocześnie tylko nieliczni przyznają, że zdarza im się wstydić swojej narodowości. Okazuje się ponadto, że wysokie poczucie dumy narodowej jest w Polsce zjawiskiem coraz bardziej powszechnym – od roku 2010 deklaracje takie wzrosły z 60% do 74%. Patriotyzm to dla Polaków przede wszystkim dbałość o wpajanie dzieciom miłości do ojczyzny, pielęgnowanie narodowych tradycji, znajomość historii własnego kraju, okazywanie szacunku symbolom narodowym – godłu, fladze i hymnowi, poszanowanie i przestrzeganie prawa oraz udział w wyborach. Znaczna część badanych deklaruje częste lub bardzo częste poczucie dumy z sukcesów polskich sportowców (75%), poszerzanie wiedzy na temat różnych wydarzeń z historii Polski (45%) oraz wywieszanie polskiej flagi w związku z obchodami świąt państwowych lub przy innych okazjach (44%).

Patriotyzm Polaków wiąże się ze skłonnością do akceptacji niektórych stwierdzeń o charakterze nacjonalistycznym. Zdecydowana większość badanych uważa, że powinno się wybierać raczej produkty polskie niż pochodzące z zagranicy, a także – że polskiej ziemi nie powinno się sprzedawać cudzoziemcom. W ocenie historii bardzo duży odsetek respondentów zgadza się z tym, że Polacy byli w przeszłości krzywdzeni częściej niż inne narody oraz zachowywali się szlachetniej niż inni. Jednak poparcie dla tych stwierdzeń niekoniecznie przekłada się na zgeneralizowaną niechęć do obcokrajowców lub na przekonanie o wyższości Polaków jako grupy etnicznej.

Co szósty badany (17%) deklaruje poparcie dla ruchów narodowych, takich jak Obóz Narodowo-Radykalny lub Młodzież Wszechpolska, jednak nie jest to związane z uważaniem się za nacjonalistę. W ten sposób identyfikuje się niewielki odsetek badanych (7%), podczas gdy mianem patriotów określa się aż 88% respondentów, przy czym różnica między patriotyzmem a nacjonalizmem dla ponad połowy dorosłych Polaków (52%) nie jest jasna. Ci, którzy ją dostrzegają, najczęściej (22% ogółu) definiują patriotyzm jako coś pozytywnego, a nacjonalizm – negatywnego.

Opracowali

Rafał BOGUSZEWSKI

Antoni GŁOWACKI

A N E K S

Tabela 1

		Czy uważa się Pan(i) za patriot(k)ę?			Liczba osób
		Tak	Nie	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		88	9	3	935
Płeć	Mężczyźni	88	8	4	441
	Kobiety	88	10	3	494
Wiek	18–24 lata	79	19	3	73
	25–34	87	9	4	182
	35–44	88	8	4	176
	45–54	89	10	1	140
	55–64	91	8	2	168
	65 lat i więcej	89	6	5	196
Miejsce zamieszkania	Wieś	87	10	4	372
	Miasto do 19 999	90	6	4	127
	20 000 – 99 999	86	10	4	190
	100 000 – 499 999	85	11	4	149
	500 000 i więcej mieszk.	97	3		97
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	78	14	7	186
	Zasadnicze zawodowe	89	8	3	227
	Średnie	89	8	3	287
	Wyższe	92	7	1	235
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	98	2		105
	Średni personel, technicy	83	12	5	33
	Pracownicy adm.-biurowi	87	9	4	56
	Pracownicy usług	92	8		62
	Robotnicy wykwalifikowani	86	9	5	102
	Robotnicy niewykwalifik.	83	15	3	37
	Rolnicy	90	10		51
	Pracujący na własny rach.	91	8	2	46
	Bezrobotni	83	7	11	37
	Emeryci	90	7	3	218
	Renciści	80	12	9	58
	Uczniowie i studenci	75	25		41
	Gospodynie domowe i inni	85	11	4	90
	Pracuje w:	inst. państw., publicznej	92	6	1
spółce właścicieli prywatnych i państwa		89	8	3	83
sekt. pryw. poza rolnict.		89	8	3	241
prywatnym gosp. rolnym		90	10		53
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	85	13	2	103
	Od 650 zł do 999 zł	85	13	2	142
	Od 1000 zł do 1399 zł	91	6	3	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	91	6	3	139
	2000 zł i więcej	91	9		146
Ocena własnych war. mater.	Złe	87	9	4	82
	Średnie	85	11	4	368
	Dobre	90	7	3	485
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	93	7		60
	Raz w tygodniu	91	8	2	440
	1–2 razy w miesiącu	92	5	4	146
	Kilka razy w roku	81	14	5	198
	W ogóle nie uczestniczy	84	10	5	77
Poglądy polityczne	Lewica	92	6	2	136
	Centrum	89	9	2	248
	Prawica	95	5	1	287
	Trudno powiedzieć	79	14	7	257

Tabela 2

		Czy i jak często zdarza się, że odczuwa Pan(i) dumę z tego, że jest Pan(i) Polakiem/Polką?			Liczba osób
		Bardzo często lub dość często	Rzadko lub wcale	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		74	24	2	937
Płeć	Mężczyźni	74	23	3	441
	Kobiety	73	24	2	496
Wiek	18–24 lata	64	35	1	73
	25–34	67	30	3	182
	35–44	70	27	2	176
	45–54	73	24	3	141
	55–64	76	23	1	169
	65 lat i więcej	85	11	4	196
Miejsce zamieszkania	Wieś	75	22	3	373
	Miasto do 19 999	76	21	3	127
	20 000 – 99 999	70	27	3	191
	100 000 – 499 999	75	23	2	149
	500 000 i więcej mieszk.	72	27	2	97
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	81	16	3	186
	Zasadnicze zawodowe	77	20	3	229
	Średnie	73	25	2	287
	Wyższe	66	32	2	235
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	72	25	2	105
	Średni personel, technicy	69	31		33
	Pracownicy adm.-biurowi	68	29	3	56
	Pracownicy usług	77	23		63
	Robotnicy wykwalifikowani	75	20	4	102
	Robotnicy niewykwalifik.	63	37		37
	Rolnicy	70	24	6	51
	Pracujący na własny rach.	66	34		46
	Bezrobotni	70	27	2	37
	Emeryci	84	13	3	218
	Renciści	70	24	6	58
	Uczniowie i studenci	62	35	2	41
	Gospodynie domowe i inni	72	27	1	91
	Pracuje w:	inst. państw., publicznej	79	20	1
spółce właścicieli prywatnych i państwa		64	36		83
sekt. pryw. poza rolnict.		70	26	3	242
prywatnym gosp. rolnym		70	24	6	53
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	78	21	1	105
	Od 650 zł do 999 zł	75	25		142
	Od 1000 zł do 1399 zł	81	17	2	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	70	29	1	139
	2000 zł i więcej	68	29	3	146
Ocena własnych war. mater.	Złe	78	20	2	83
	Średnie	73	25	3	369
	Dobre	74	24	3	485
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	84	13	3	60
	Raz w tygodniu	80	19	2	440
	1–2 razy w miesiącu	74	22	4	146
	Kilka razy w roku	68	30	2	199
	W ogóle nie uczestniczy	50	46	4	77
Poglądy polityczne	Lewica	71	26	3	136
	Centrum	69	29	1	248
	Prawica	86	12	1	287
	Trudno powiedzieć	65	30	5	257

Tabela 3

		Czy i jak często zdarza się, że wstydzi się Pan(i) tego, że jest Pan(i) Polakiem / Polką?			Liczba osób
		Bardzo często lub dość często	Rzadko lub wcale	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		9	90	1	937
Płeć	Mężczyźni	10	89	1	441
	Kobiety	8	91	1	496
Wiek	18–24 lata	15	85		73
	25–34	9	90	1	182
	35–44	8	92		176
	45–54	7	90	2	141
	55–64	9	91		169
	65 lat i więcej	9	89	2	196
Miejsce zamieszkania	Wieś	5	94	1	373
	Miasto do 19 999	7	90	2	127
	20 000 – 99 999	9	90	1	191
	100 000 – 499 999	8	89	2	149
	500 000 i więcej mieszk.	25	75		97
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	5	92	3	186
	Zasadnicze zawodowe	5	95	0	229
	Średnie	11	89	0	287
	Wyższe	14	86	0	235
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	13	86	1	105
	Średni personel, technicy	13	87		33
	Pracownicy adm.-biurowi	7	92	1	56
	Pracownicy usług	10	90		63
	Robotnicy wykwalifikowani	3	97		102
	Robotnicy niewykwalifik.	7	93		37
	Rolnicy	4	96		51
	Pracujący na własny rach.	19	81		46
	Bezrobotni	5	95		37
	Emeryci	7	91	2	218
	Renciści	6	90	4	58
	Uczniowie i studenci	27	68	5	41
	Gospodynie domowe i inni	8	92		91
	Pracuje w:	inst. państw., publicznej	5	95	1
spółce właścicieli prywatnych i państwa		9	91		83
sekt. pryw. poza rolnict.		12	88	0	242
prywatnym gosp. rolnym		4	96		53
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	3	97		105
	Od 650 zł do 999 zł	6	94		142
	Od 1000 zł do 1399 zł	5	95	1	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	10	90	1	139
	2000 zł i więcej	19	80	1	146
Ocena własnych war. mater.	Złe	11	89		83
	Średnie	8	90	2	369
	Dobre	9	90	1	485
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	9	91		60
	Raz w tygodniu	6	93	1	440
	1–2 razy w miesiącu	3	96	0	146
	Kilka razy w roku	12	88	0	199
	W ogóle nie uczestniczy	29	70	1	77
Poglądy polityczne	Lewica	14	86	1	136
	Centrum	12	87	1	248
	Prawica	6	94	0	287
	Trudno powiedzieć	7	91	2	257

Tabela 4

		Odczuwanie dumy i wstydu				Liczba osób
		Tylko duma	Duma i wstyd	Tylko wstyd	Ani duma, ani wstyd	
		%	%	%	%	
Ogółem		70	6	3	21	909
Płeć	Mężczyźni	70	7	3	20	427
	Kobiety	70	5	3	22	482
Wiek	18-24 lata	58	7	8	27	72
	25-34	64	5	4	27	177
	35-44	66	6	3	25	172
	45-54	69	6	1	24	135
	55-64	71	6	3	21	167
	65 lat i więcej	83	7	2	9	187
Miejsce zamieszkania	Wieś	73	5	1	22	360
	Miasto do 19 999	72	6	2	20	124
	20 000 – 99 999	67	5	3	24	186
	100 000 – 499 999	72	4	4	20	144
	500 000 i więcej mieszk.	58	15	10	17	95
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	80	3	2	15	177
	Zasadnicze zawodowe	76	4	1	19	221
	Średnie	67	7	4	22	280
	Wyższe	60	8	5	27	230
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	66	8	5	21	103
	Średni personel, technicy	61	8	5	26	33
	Pracownicy adm.-biurowi	65	6	2	28	54
	Pracownicy usług	70	7	3	20	63
	Robotnicy wykwalifikowani	76	3	1	20	97
	Robotnicy niewykwalifik.	61	2	4	32	37
	Rolnicy	72	2	2	24	48
	Pracujący na własny rach.	51	14	4	30	46
	Bezrobotni	66	5		28	36
	Emeryci	81	5	2	12	210
	Renciści	69	6		25	54
	Uczniowie i studenci	52	10	19	19	38
	Gospodynie domowe i inni	66	7	2	25	90
	Pracuje w:	inst. państw., publicznej	77	2	2	18
spółce właścicieli prywatnych i państwa		58	6	3	33	83
sekt. pryw. poza rolnict.		64	9	4	23	233
prywatnym gosp. rolnym		72	2	2	24	50
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	76	3	1	20	104
	Od 650 zł do 999 zł	70	5	2	24	142
	Od 1000 zł do 1399 zł	78	4	1	17	169
	Od 1400 zł do 1999 zł	64	7	3	26	137
	2000 zł i więcej	62	8	10	19	141
Ocena własnych war. mater.	Złe	71	9	2	18	82
	Średnie	69	6	2	23	357
	Dobre	70	6	4	21	470
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	83	3	6	8	59
	Raz w tygodniu	76	5	1	18	429
	1-2 razy w miesiącu	75	2	1	22	140
	Kilka razy w roku	62	7	4	27	196
	W ogóle nie uczestniczy	35	17	14	34	74
Poglądy polityczne	Lewica	67	7	7	20	132
	Centrum	61	9	3	27	242
	Prawica	83	4	2	11	283
	Trudno powiedzieć	64	5	2	29	244

Tabela 5. Wskaźnik przejawów patriotyzmu mierzony na skali od 0 do 7

		Średnia wartość wskaźnika	Odchylenie standardowe	Liczba osób
Ogółem		3,92	1,63	937
Płeć	Mężczyźni	3,94	1,71	441
	Kobiety	3,90	1,57	496
Wiek	18–24 lata	3,76	1,65	73
	25–34	3,67	1,81	182
	35–44	3,97	1,64	176
	45–54	4,22	1,60	141
	55–64	4,11	1,48	169
	65 lat i więcej	3,77	1,57	196
	Miejsce zamieszkania	Wieś	4,00	1,66
Miasto do 19 999		4,09	1,67	127
20 000 – 99 999		3,75	1,60	191
100 000 – 499 999		3,80	1,56	149
500 000 i więcej mieszk.		3,89	1,64	97
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	3,39	1,71	186
	Zasadnicze zawodowe	3,94	1,73	229
	Średnie	3,97	1,54	287
	Wyższe	4,25	1,48	235
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	4,39	1,49	105
	Średni personel, technicy	4,01	1,56	33
	Pracownicy adm.-biurowi	4,03	1,55	56
	Pracownicy usług	4,22	1,57	63
	Robotnicy wykwalifikowani	3,49	1,81	102
	Robotnicy niewykwalifik.	3,99	1,48	37
	Rolnicy	4,28	1,54	51
	Pracujący na własny rach.	4,21	1,78	46
	Bezrobotni	3,98	1,73	37
	Emeryci	3,85	1,57	218
	Renciści	3,49	1,70	58
	Uczniowie i studenci	3,64	1,63	41
	Gospodynie domowe i inni	3,70	1,66	91
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	4,38	1,53	119
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	3,73	1,79	83
	sekt. pryw. poza rolnict.	3,97	1,62	242
	prywatnym gosp. rolnym	4,29	1,51	53
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	3,78	1,70	105
	Od 650 zł do 999 zł	4,03	1,70	142
	Od 1000 zł do 1399 zł	3,95	1,64	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	4,11	1,52	139
	2000 zł i więcej	4,18	1,48	146
Ocena własnych war. mater.	Złe	3,59	1,71	83
	Średnie	3,70	1,66	369
	Dobre	4,14	1,57	485
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	4,50	1,66	60
	Raz w tygodniu	4,17	1,54	440
	1–2 razy w miesiącu	3,89	1,51	146
	Kilka razy w roku	3,44	1,68	199
	W ogóle nie uczestniczy	3,49	1,68	77
Poglądy polityczne	Lewica	4,14	1,48	136
	Centrum	3,94	1,51	248
	Prawica	4,40	1,53	287
	Trudno powiedzieć	3,30	1,70	257

Tabela 6. Wskaźnik postaw o charakterze nacjonalistycznym mierzony na skali od 0 do 14

		Średnia wartość wskaźnika	Odchylenie standardowe	Liczba osób
Ogółem		6,09	3,34	937
Płeć	Mężczyźni	6,20	3,35	441
	Kobiety	5,98	3,34	496
Wiek	18–24 lata	4,89	2,59	73
	25–34	5,33	2,89	182
	35–44	5,46	3,18	176
	45–54	6,37	3,51	141
	55–64	6,32	3,50	169
	65 lat i więcej	7,38	3,44	196
Miejsce zamieszkania	Wieś	6,89	3,18	373
	Miasto do 19 999	5,80	3,31	127
	20 000 – 99 999	6,04	3,27	191
	100 000 – 499 999	5,56	3,32	149
	500 000 i więcej mieszk.	4,26	3,30	97
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	7,51	3,33	186
	Zasadnicze zawodowe	7,22	3,12	229
	Średnie	5,66	3,21	287
	Wyższe	4,37	2,81	235
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	4,35	3,05	105
	Średni personel, technicy	5,18	2,83	33
	Pracownicy adm.-biurowi	4,32	2,83	56
	Pracownicy usług	6,11	3,24	63
	Robotnicy wykwalifikowani	5,90	2,96	102
	Robotnicy niewykwalifik.	7,06	2,97	37
	Rolnicy	8,23	2,72	51
	Pracujący na własny rach.	5,39	3,17	46
	Bezrobotni	6,82	3,77	37
	Emeryci	7,23	3,30	218
	Renciści	6,73	3,78	58
	Uczniowie i studenci	4,37	2,24	41
	Gospodynie domowe i inni	5,80	3,30	91
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	5,27	3,00	119
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	5,19	2,92	83
	sekt. pryw. poza rolnict.	5,40	3,26	242
	prywatnym gosp. rolnym	8,25	2,68	53
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	7,59	3,41	105
	Od 650 zł do 999 zł	6,86	3,07	142
	Od 1000 zł do 1399 zł	6,64	3,40	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	6,21	3,06	139
	2000 zł i więcej	4,27	3,06	146
Ocena własnych war. mater.	Złe	7,51	3,16	83
	Średnie	6,46	3,32	369
	Dobre	5,55	3,29	485
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	7,75	3,35	60
	Raz w tygodniu	6,92	3,24	440
	1–2 razy w miesiącu	5,85	3,00	146
	Kilka razy w roku	5,19	3,00	199
	W ogóle nie uczestniczy	3,36	2,84	77
Poglądy polityczne	Lewica	4,63	3,23	136
	Centrum	5,49	3,25	248
	Prawica	7,49	3,20	287
	Trudno powiedzieć	5,86	3,10	257

Tabela 7

		Czy, generalnie rzecz biorąc, popiera Pan(i) działania takich ruchów, organizacji, środowisk, jak Obóz Narodowo-Radykalny (ONR), Młodzież Wszechpolska?			Liczba osób
		Tak	Nie	Trudno powiedzieć, nie znam tych organizacji	
		%	%	%	
Ogółem		17	56	27	934
Płeć	Mężczyźni	19	62	19	440
	Kobiety	16	50	34	494
Wiek	18–24 lata	38	39	23	73
	25–34	22	46	32	181
	35–44	23	48	28	174
	45–54	15	58	27	141
	55–64	9	66	25	168
	65 lat i więcej	9	66	25	196
Miejsce zamieszkania	Wieś	17	49	35	372
	Miasto do 19 999	22	50	28	127
	20 000 – 99 999	15	59	25	189
	100 000 – 499 999	19	63	18	149
	500 000 i więcej mieszk.	16	69	15	97
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	19	45	36	186
	Zasadnicze zawodowe	16	55	29	229
	Średnie	17	55	28	285
	Wyższe	17	65	18	234
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	14	65	21	104
	Średni personel, technicy	10	63	27	33
	Pracownicy adm.-biurowi	13	58	29	56
	Pracownicy usług	30	43	27	63
	Robotnicy wykwalifikowani	29	38	33	102
	Robotnicy niewykwalifik.	24	60	16	37
	Rolnicy	28	50	21	51
	Pracujący na własny rach.	11	73	16	45
	Bezrobotni	22	33	45	37
	Emeryci	8	69	23	218
	Renciści	3	59	38	58
	Uczniowie i studenci	25	58	17	41
	Gospodynie domowe i inni	25	35	40	90
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	19	52	29	119
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	15	48	37	83
	sekt. pryw. poza rolnict.	22	58	19	239
	prywatnym gosp. rolnym	27	51	22	53
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	25	34	42	105
	Od 650 zł do 999 zł	18	49	33	141
	Od 1000 zł do 1399 zł	21	53	26	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	18	67	15	138
	2000 zł i więcej	11	78	11	146
Ocena własnych war. mater.	Złe	10	62	28	83
	Średnie	13	55	32	367
	Dobre	22	55	23	483
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	16	50	34	60
	Raz w tygodniu	16	54	30	439
	1–2 razy w miesiącu	23	48	29	144
	Kilka razy w roku	19	57	24	199
	W ogóle nie uczestniczy	13	79	8	77
Poglądy polityczne	Lewica	13	75	12	136
	Centrum	18	59	23	248
	Prawica	23	55	22	287
	Trudno powiedzieć	13	42	45	255

Tabela 8

		Czy uważa się Pan(i) za nacjonalist(k)ę?			Liczba osób
		Tak	Nie	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		7	72	21	935
Płeć	Mężczyźni	7	74	18	440
	Kobiety	6	70	24	494
Wiek	18–24 lata	9	69	22	73
	25–34	6	73	21	182
	35–44	9	65	26	176
	45–54	9	76	15	139
	55–64	5	79	15	169
	65 lat i więcej	3	71	26	196
Miejsce zamieszkania	Wieś	7	67	27	373
	Miasto do 19 999	5	75	21	127
	20 000 – 99 999	8	71	21	189
	100 000 – 499 999	6	82	12	149
	500 000 i więcej mieszk.	7	77	16	97
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	3	61	36	186
	Zasadnicze zawodowe	6	67	27	227
	Średnie	6	75	19	286
	Wyższe	10	83	7	235
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	12	78	9	105
	Średni personel, technicy	10	78	13	33
	Pracownicy adm.-biurowi	4	80	16	56
	Pracownicy usług	15	72	13	63
	Robotnicy wykwalifikowani	1	69	29	101
	Robotnicy niewykwalifik.		80	20	37
	Rolnicy	11	62	27	51
	Pracujący na własny rach.	4	82	14	46
	Bezrobotni	6	54	40	37
	Emeryci	4	74	23	218
	Renciści	7	66	28	58
	Uczniowie i studenci	14	77	9	41
	Gospodynie domowe i inni	6	65	29	90
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	13	71	16	119
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	6	76	18	83
	sekt. pryw. poza rolnict.	5	78	17	242
	prywatnym gosp. rolnym	10	64	26	53
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	9	64	27	103
	Od 650 zł do 999 zł	6	70	24	142
	Od 1000 zł do 1399 zł	5	73	21	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	10	72	18	139
	2000 zł i więcej	6	89	5	146
Ocena własnych war. mater.	Złe	5	68	27	82
	Średnie	6	69	25	369
	Dobre	8	75	17	484
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	6	70	24	60
	Raz w tygodniu	7	69	24	440
	1–2 razy w miesiącu	7	71	22	146
	Kilka razy w roku	7	75	18	198
	W ogóle nie uczestniczy	3	86	11	77
Poglądy polityczne	Lewica	3	78	19	136
	Centrum	8	78	14	248
	Prawica	8	74	17	287
	Trudno powiedzieć	5	61	34	257